

СЪСТОЯНИЕ НА ПРОИЗВОДСТВОТО И ТЪРГОВИЯТА С ПШЕНИЦА В БЪЛГАРИЯ

Зърнопроизводството и преработката е стратегически и структуроопределящ сектор в икономиката на България, осигуряващ продоволствената ѝ стабилност.

Представени са резултатите от проведено изследване на производството и търговията с пшеница като част от цялата продоволствена верига зърно-брашно-хляб. Анализирано е състоянието на производството, вътрешната и външната търговия с пшеница за периода 1990-2003 г., характеризиращ се с дълбока трансформация на земеделското производство в прехода към пазарна икономика. Разкрити са тенденциите в развитието, проблемите и причините, които ги пораждат. Въз основа на анализа са представени обобщаващи изводи и са дадени насоки за повишаване на конкурентоспособността и постигане на устойчиво развитие на този важен сектор.

JEL: Q13, Q17

1. Въведение

Пшеницата е стратегическа култура и ще продължава да заема основно място в структурата на земеделското производство. От неговото равнище зависи продоволствената стабилност на страната, търговският баланс и стратегическите възможности за износ на пшеница и преработени продукти, равнището на доходите на заетите по цялата продоволствена верига.

За осигуряване на устойчиво производство в количествено и качествено отношение трябва да се анализират очертаните тенденции и своевременно да се решават възникналите проблеми. Необходимостта от повишаване на конкурентоспособността на производството е още по-належаща във връзка с предстоящото ни присъединяване към ЕС. За да имаме икономическа изгода от достъпа до общия европейски пазар, от изключителна важност е създаването на условия за:

- организиране на производството на качествена продукция, отговаряща на международните стандарти;
- повишаване на конкурентоспособността по цялата продоволствена верига зърно-брашно-хляб;
- засилване на экспортната ориентация и създаване на условия за устойчиво развитие на целия сектор.

¹ Авторите са ст.н.с. II ст., д-ри в Института по аграрна икономика към НЦАН., сл. т. 9710012, e-mail: iiss@pohta.net.

Това определя и **целта** на изследването – да се направи оценка на състоянието на производството, вътрешната и външната търговия на пшеница, да се посочат проблемите и да се набележат мерки за създаване на условия за осигуряване на устойчиво и конкурентоспособно производство.

Изследван е над десетгодишен период (1990 – 2003г.), характеризиращ се с дълбоки промени в българското земеделие, свързани с прехода към пазарна икономика.

Анализът обхваща натурални и стойностни показатели, като е използвана официална статистическа информация от НСИ, МЗГ и други институции, имащи отношение към разглежданите въпроси. При изследването са използвани главно абстрактно-логическият метод, методът на статистическите групировки и др.

2. Анализ на производството на пшеница

2.1. Площи, добиви, производство

Зърнопроизводството заема най-голям относителен дял от обработваемата земя на България – около 20-25%, което го характеризира като структуроопределящ подотрасъл в земеделието. За отглеждането на пшеница съществуват достатъчно агроекологични ресурси в много райони на страната, както и дългогодишни традиции в производството.

За анализирания период обемът на производството на пшеница (вж. табл. 1) се колебае на по-ниски равнища в сравнение с този до 1990 г., когато е достигал 4500 хил. т. Най-голям спад е регистриран съответно през 1996 г. – 1802 хил. т и 2003 г. – 2004 хил. т. През останалите години е прибирано около 3000 хил. т зърно, като по-високо равнище е постигнато през 1991, 2001 и 2002 г. - около 4000 хил. тона.

Таблица 1

Динамика на площи, средни добиви и производство на пшеницата

Година	Площи, хил. дка	Среден добив, кг/дка	Производство, хил. тона
Средно за периода 1986-1990	11 226	406	4594
1991	11 998	374	4497
1992	11 080	310	3443
1993	12 660	284	3618
1994	13 198	284	3754
1995	11 811	291	3435
1996	9 577	188	1802
1997	12 117	295	3575
1998	11 417	280	3203
1999	9 663	274	2643
2000	9 786	292	2856
2001	13 555	301	4078
2002	13 686	301	4123
2003	9 034	238	2004
Средно за периода 1991-2003г.	11 517	286	3310

Източник: По данни на НСИ и отдел "Агростатистика" към МЗГ.

Главните фактори, оказващи влияние върху обема на производството на пшеница, са размерът на засетите площи и средният добив. Съчетанието на двата фактора - намаление на площта и добива с една трета спрямо средните за периода, се оказало най-силно негативно влияние върху равнището на производството през 1996 г., най-ниското за целия анализиран период.

Размерът на площите през отделните години се колебае от под 10 хил. дка до над 13 хил. дка. Тези колебанията се дължат на редица обективни и субективни причини, които ще бъдат разгледани по-нататък в изложението.

Анализът на данните показва, че при запазване на средните добиви на приблизително постоянно равнище по-съществено влияние върху обема на производството оказва размерът на площите. Ръстът на производството винаги е съпътстван и с ръст на площите за съответната година. **Налага се изводът, че за целия анализиран период производството на пшеница се осъществява по екстензивен път.**

Преминаването към екстензивно производство се отразява върху **равнището на добивите**. Средните добиви за анализирания период са чувствително по-ниски от постигнатите до 1990 г. При среден добив от 406 кг/дка за 1986-1990 г. за периода 1991-2003 г. неговото равнище е под 300 кг/дка. При екстензивно производство климатичните условия оказват по-чувствително влияние върху равнището на добивите. Например основна причина за получения нисък добив от 238 кг/дка за 2003г. са неблагоприятните агроклиматични условия.

Друг важен въпрос е **качеството на произведеното зърно**. Общо за анализирания период то се характеризира с ниски хлебопекарни качества (вж. табл. 2). През 1998 – 2002 г. намалява дялът на по-качественото зърно (I, II и II Б група) за сметка на по-некачественото от III група, който представлява повече от половината от произведеното количество.

Таблица 2
Изменение в качеството на пшеницата за периода 1998-2003г.

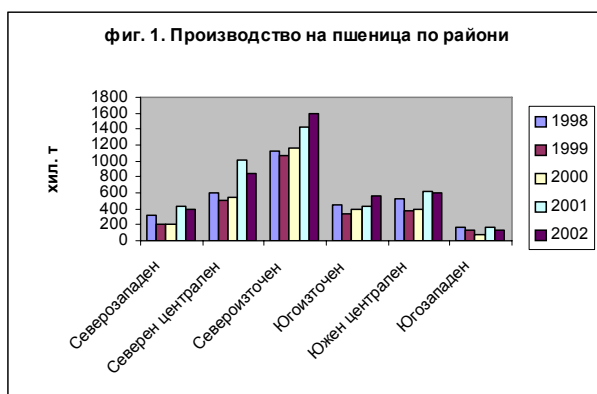
Година	Относителен дял на зърното по групи, съгласно БДС 602/87 и международни стандарти ISO 3093, %			
	I	II	II Б	III
1998	2,7	24,4	40,5	32,4
1999	-	3,0	26,0	71,0
2000	3,4	9,5	34,3	52,8
2001	1,1	7,6	33,9	57,4
2002	1,15	5,43	29,51	63,9
2003	7,8	13,6	35,3	43,3

Източник: Национална служба по зърното и фуражите

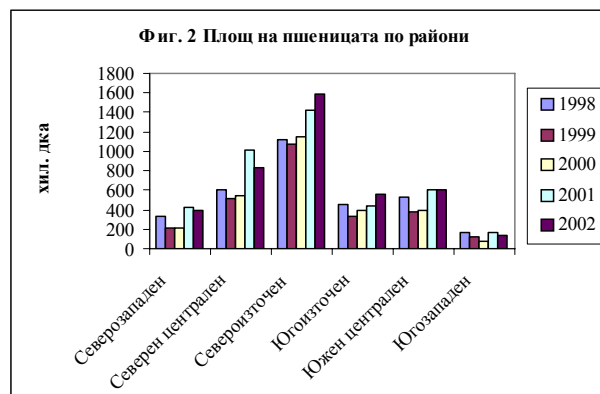
През периода 1998 – 2003 г. най-висок относителен дял на пшеницата, отговаряща на I група, е постигнат през 2003 г. – 7.8%. През същата година пшеницата от III група, която е с понижени хлебопекарни качества, е 43.3%. За сравнение в предходните години този дял е достигал съответно 63.9% през 2002 г. и 71% – през 1999 г. Анализът на данните показва, че пшеницата от реколта 2003 г. е най-качествената за последните шест години.

Регионално разположение на производството на пшеница

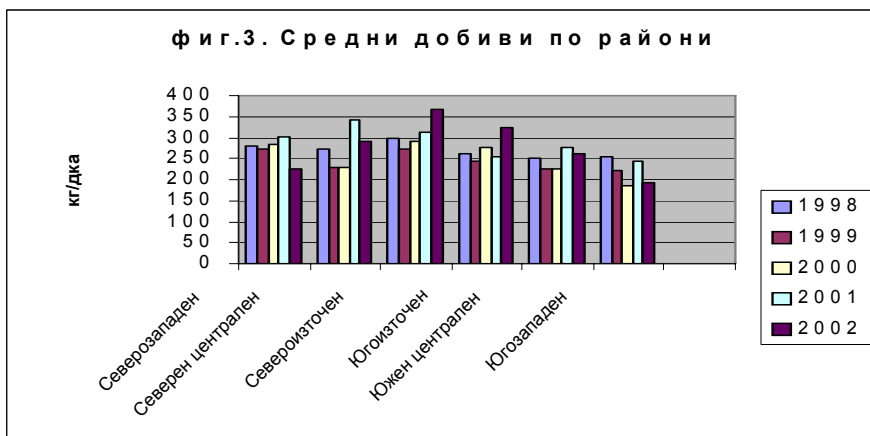
По-голямата част от производството на пшеница се осигурява от производителите в Северна България, където климатичните условия от засяването до прибирането на пшеницата са най-подходящи. Североизточният макрорайон осигурява около 30-40% от произведената продукция, Северен централен макрорайон – около 16-25% (вж. фиг. 1). Следващи по значение са Южен централен и Югоизточен регион – с производство от 10-15% от общото за страната.

Териториалното разпределение на площта на пшеницата в страната е аналогично на това на производството, което означава, че тя е концентрирана в Северна България. Половината от тази площ е в Североизточния макрорайон (фиг. 2).

За анализирания период в общи линии равнището на средния добив по региони следва тенденциите на неговото изменение общо за страната, като за отделни години в основните зърнопроизводителни райони са постигнати по-високи добиви от средните (вж. фиг. 3).

Въз основа на проведенния анализ на натуралните показатели при производството на пшеница се очертават следните основни тенденции:

- спад в производството на пшеница след 1990 г.;
- влошаване качеството на зърното;
- преминаване към екстензивно производство;
- ниско равнище на добивите.

2.2. Основни производители на пшеница

Интересно е да се посочат основните производители по организационни форми и размер на стопанствата.

Пшеницата се отглежда предимно в стопанствата на юридически лица и еднолични търговци, като средният размер на засяваните площи е 2420 дка. Основни производители са кооперациите, в които са съсредоточени 60-70% от засяваната площ с пшеница в страната. За стопанствата на физически лица пшеницата не е основна култура. Те обхващат само 10% от общата площ за страната, като средният размер на засяваната площ е 60 дка (вж. табл. 3).

Таблица 3

Стопанства за производство на пшеница

Статут	1999 – 2000 г.			2001 – 2002 г.	
	Стопанства (%)	Площ (%)	Среден размер на площта с пшеница (дка)	Стопанства (%)	Площ (%)
Физически лица	79	7	60	85	14
Юридически лица и ЕТ	21	93	2420	15	86
В т.ч. кооперации	13	70	2800	9	57
Общо	100	100		100	100

Източник: МЗГ, отдел "Агростатистика".

Анализът на данните за основните производители по размер на стопанствата показва, че е преобладаващ делът на стопанствата до 1000

дка (57.2% от всички анкетирани), които обаче обработват едва 0.8% от засяваните с пшеница площи. Останалите 41.5% от стопанствата с размери от 1000 до 25000 дка обработват 87.6% от площите и 1.3% от стопанствата, на които принадлежат 11.6% от площите с пшеница.

Налага се изводът, че основни производители на пшеницата са едри по размер на обработваемите площи стопанства на юридически лица (вкл. арендатори и земеделски кооперации).

2.3. Техничко-технологично състояние на производството

Причините за очерталите се негативни тегденции при производството на пшеница трябва да се търсят в различни направления, едно от които е технико-технологичното състояние на производството.

- **Сеитбообръщение**

Информацията за предшествениците на пшеницата в сеитбооборота показва, че през 1999 г. близо 40% от засятата площ са след култури със слята повърхност (пшеница и ечемик).

Таблица 4

Сеитбооборот (%)				
Предшественици	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.
Пшеница	32.3	26.9	28.2	38,4
Ечемик	5.5	5.1	4.9	7,0
Царевица	18.7	17.2	23.5	17,6
Слънчоглед	29.5	33.1	27.9	19,0
Угар	2.4	6.5	6.6	6,9
Други	11.7	11.1	9.0	11,0

Източник: МЗГ, отд. "Агrostатистика" – БАНСИК.

През периода 1990 – 1999 г. е налице силно изразено монокултурно отглеждане, което през следващите години намалява за сметка на окопните култури. Докато през 1999 г. пшеницата се отглежда като монокултура върху 32% от площите, през следващите години тези данни са в границите до 28%. През 2002 г. обаче редуването на културите отново се влошава и монокултурното отглеждане на пшеница се засилва, като достига повече от 1/3 от сеитбооборотната площ.

Анализът на агротехническите мероприятията показва, че през последните години не е прилаган сеитбооборот върху приблизително 14% от обработваемата земя у нас. Този процент е съвместим с прилаганите агротехнически практики в други страни с развито земеделие.

Въпросът за типичното редуване на земеделските култури, с което се гарантира устойчивото развитие на растениевъдството, е особено важен при определяне на производствената структура на отрасъла на микроравнище. Затова при териториалното реструктуриране на земеделските култури всеки производител трябва да спазва структурните граници за съчетаването на културите в сеитбооборота, което за културите със слята повърхност, в т.ч. пшеница, е до 60% от общата площ. С този подход се осигурява и поддържа екологичното равновесие, запазва се почвеното плодородие, намалява се разходът на торове, достига се до възможния среден добив с по-ниска себестойност и по-високо качество на зърното.

- **Сортова структура и качество на посевния материал**

Върху качеството на зърното за хляб силно влияят сортовия произход и окачествяването на семената за посев.

В България се използват около 20 сорта, като най-широко разпространени са: “Янтър” – на 32 % от засетите площи, “Садово” – 14%, “Победа” – 10%, “Тодора” – 7%, “Пряспа” – 6% и др. Първият сорт е разпространен основно в Дунавската равнина, а вторият – в Южна България.

По данни на Изпълнителната агенция по сортоизпитване, апробация и семеконтрол (ИАСАС) с окачествени семена се засяват до 50-60% от площите с пшеницата в страната. Това показва, че се запазва високият относителен дял на производителите, използващи собствен посадъчен материал, което не гарантира достатъчно добро качество на зърното и се отразява върху равнището на добивите.

- **Техническа осигуреност**

Началото на структурната реформа се характеризира с драстичен спад на количеството на земеделска техника в страната, като най-ниското равнище на осигуреност е отбелязано през 1996 г. През периода 1991 – 1996 г. са внесени общо 420 комбайна. Периодът след 1997 г. се характеризира с тенденция към обновяване на техниката, но без да се достигне равнището преди старта на структурната реформа (вж. табл. 5). Броят на тракторите през 2002 г. е 60%, а на комбайните 90% от наличните за 1990 г. За периода 1997 – 2000 г. по-благоприятните икономически условия позволяват на земеделските стопани да използват 550 нови зърнокомбайна и над 2000 трактора с мощност над 80 к.с.

Таблица 5

Динамика на наличната техника

Тип на техниката	1990 г.	1997 г.	1999 г.	2000 г.	2001 г.	2002 г.
Трактори всичко:	52375	38833	40898	34709	31519	32071
в т.ч. верижни	8041	5116	5116	3433	3058	2882
колесни	42358	33681	35782	31276	28461	29189
Зърнокомбайни	8358	6706	7572	7333	7506	7684
Машины за торене и раст. защита	9158	9728	9349	6109	5950	5255

По данни на КТИ към МЗГ.

По показателя “тракторна теглителна мощност на 1000 дка” земеделското производство се връща назад – от 72 к.с./1000 дка през 1990 г., 42 к.с./1000 дка през 1996 г., през 1999 г. той е около 50 к.с./1000 дка с тенденция към увеличение, като в отделните области-основни производители на зърно е различен. Например в Разградска област този показател е под средния за страната – 42.4 к.с./1000 дка, докато във Варненска и Добричка област е по-висок – съответно 58.7 и 53.2 к.с./1000 дка. За сравнение в страните от Западна Европа той е 250-460 к.с./1000 дка.

Сериозен проблем е техническото състояние на наличните земеделски машини – влошена възрастова структура, висок дял на амортизираната техника.

Относителният дял на техниката до 8 години е под 10% за колесните трактори и зърнокомбайни, а на верижните трактори – под 2% (вж. табл. 6 и 7).

Таблица 6

Възрастова структура на тракторите (%)

Трактори	1999 г.			2000 г.			2001 г.		
	До 8 г.	8-10	Над 10	До 8 г.	8-10	Над 10	До 8 г.	8-10	Над 10
Колесни	5.7	15.0	79.3	8.4	18.3	73.3	8.8	15.8	75.4
Верижни	1.8	12.4	72.8	2.3	14.6	83.1	1.6	9.5	88.9

По данни на КТИ към МЗГ.

Таблица 7

Възрастова структура на зърнокомбайните (%)

	1999			2001		
	До 8 г.	8-12	Над 12	До 8 г.	8-12	Над 12
Комбайни	8,3	47,1	44,6	8,9	22,4	68,7

По данни на КТИ към МЗГ.

Сега едва 5-6% от зърнокомбайните са на високо техническо равнище, внесени от водещи световни фирми („Кейс”, „Джон Диър”, „Фергюсън”, „Ню Холанд”).

По данни на КТИ към МЗГ над 75-80% от машините са в лошо техническо състояние поради невъзможност за тяхното поддържане и ремонт. В жътвената кампания през 1999 г. са участвали 60.7% от зърнокомбайните, а през 2000 г. – 82.5%. Причините са много – липса на резервни части; условия за съхранение; недостиг на квалифицирани кадри; ликвидирана ремонтна база и др.

Като се има предвид, че 99.2% от пшеницата се отглежда в стопанства с обработваема площ 1000 – 25 000 дка, а преобладаващият дял на тракторите е от среден и по-висок теглителен клас (вж. табл. 8), може да се направи изводът, че установилата се структура на тракторния парк е подходяща.

Таблица 8

Структура на тракторите според теглителния клас

Теглителен клас на трактора	Относителен дял (%)
Над 3 т	11,6
2 т (100-120 к.с.)	4,9
1,4 т (55-80 к.с.)	71,4
0,9 т (40-50 к.с.)	3,3
0,6 т (20-30 к.с.)	7,3
Мини трактори	1,5

С приетия през 1998 г. Закон за регистрация и контрол на земеделската и горска техника и нормативните актове към него нашето законодателство се привежда в съответствие с европейските директиви. Съгласно Закона започна регистрацията, изпитанията и контролът при използването на земеделската техника, като вече са обхванати над 90% от наличните трактори и комбайни в страната.

Проблемите пред зърнопроизводителите от гледна точка на техническата база са:

- недостатъчна техническа осигуреност;
- лошо техническо състояние на наличната земеделска техника;
- ниско равнище на обновяване на земеделската техника, неотговорящо на съвременните изисквания.

При сегашното равнище на техническа осигуреност сериозен проблем, който пряко рефлектира върху производството, е неспазването на оптималните агротехнически срокове за извършване на отделните видове работи по отглеждане и прибиране на реколтата.

• **Торене и растителна защита**

Основна причина за ниските добиви и влошеното качество на зърното е недостигът на хранителни елементи за изхранване на растенията. Технологията за отглеждане на пшеницата е нарушена по отношение на осигуряването ѝ с необходимите хранителни вещества чрез минералното торене (вж. табл. 9). Научните изследвания показват, че дори и при ниско равнище на торене на пшеницата, добивът е по-висок със 198 кг/дка в сравнение с отглеждането ѝ без торене.² При умерено торене добивът се повишава с 313 кг/дка.

Таблица 9

Наторени площи с пшеница

Година	Наторени площи пшеница		
	Видове торове	% от засятата площ	Кг/дка
1997 – 1998	Азотни – N	76.13	8.076
	Фосфорни – P	5.04	7.460
	Калиеви – K	0.10	
1998 – 1999	Азотни – N	65.02	8.090
	Фосфорни – P	2.50	7.300
	Калиеви – K	0.06	10.000
1999 – 2000	Азотни – N	78.70	8.600
	Фосфорни – P	3.40	7.900
	Калиеви – K	0.08	9.900
2000 – 2001	Азотни – N	80.00	
	Фосфорни – P	5.00	
	Калиеви – K	1.00	
2001 – 2002	Азотни – N	77.70	8.600
	Фосфорни – P	3.40	7.900
	Калиеви – K	0.08	9.900
2002 – 2003	Азотни – N	86.10	7.540
	Фосфорни – P	8.90	8.160
	Калиеви – K	0.0	5.260

По данни на НСРЗКА.

През целия анализиран период оптималното съотношението (1:0.1:0.02) между хранителните елементи азот (N), фосфор (P) и калий (K) е нарушено.

Очертават се отрицателни тенденции в подхранването с минерални торове:

² Котева, В. Продуктивност на царевича, пшеница, слънчоглед и ечемик в сеитбооборота без минерално торене. – Земеделие+, 2002, бр. 5, с. 7.

- Спад в потреблението на минерални торове и недостатъчно торене. За периода 1997 – 2003 г. с азотни торове се наторяват около 70-80% от засетите площи, с фосфорни – под 5% и с калиеви – под 1%. Едва върху 4% от площите се извършва комбинирано торене.
- Небалансираното торене с превес на азота с всички отрицателни последствия от него се налага като практика у нас. Невлагането на фосфорни и калиеви торове води до влошаване качеството на зърното – недостатъчно добро хлебопекарно качество на глутена и др.
- След 1990 г. се премахва практиката на микроторенето, въпреки че в България съществуват условия за задължителна употреба на микроторове, променливи агрометеорологични условия, дебалансирано подхранване с превес на азота и др. Трябва да се има предвид, че използването на микроторове повишава ефективността на макроторовете с 10-15%, а оттук и добивите.

Не се води достатъчно ефикасна борба срещу заплевелеността, болестите и неприятелите по пшеницата. Основните мероприятия по растителна защита са предимно в посока към прилагане на хербициди (46% от стопанствата), твърде ограничено е третирането с фунгициди (9%) и инсектициди (10%).

Сериозен проблем е увеличаването на заплевелените площи, като за периода 1998-2002 г. относителният дял на тези с едногодишни житни плевели нарастват от 24% на 28-29%, а с устойчиви на 2,4-Д плевели достига до около 47%. Разширяването на ареала на заплевеленост се дължи на некачествената обработка на земеделските земи, неспазването на правилен сеитбооборот и приложението на хербициди, несъобразени с видовия състав на плевелите.

Въпреки че се очертава положителна тенденция към увеличение на третираните площи срещу житни плевели, те все още не надхвърлят една трета от заплевелените площи. През 1998 и 1999 г. са третирани около 14% от засегнатите площи, през 2000 г. – 19.4%, като приблизително същия относителен дял се запазва и през следващите две години – през 2001 г. 21% и през 2002 г. 19%. По-сериозно се извежда борбата с плевелите, устойчиви на 2,4-Д, като се третират над 70% от заплевелените площи.

В резултат от недостатъчните агрохимически третираня в основните зърнопроизводителни райони се очертава разширяване на ареала на разпространение и увеличаване на плътността при редица вредни неприятелни (житна дървеница, житна пиявица, житна муха и др.), като до 2-3 години се очаква засилване на вредната дейност.

- **Загуби и фури**

Загубите на зърно представляват разликата между биологичния и фактически прибрания добив. Тъй като контролирането на допуснатите загуби е трудно (почти невъзможно), за тях трябва да се съди по косвен път и да се отстраняват причините, които ги пораждат.

Основните причини за загубите на зърно могат да се обобщят в следните групи:

- метеорологични;

- биологични;
- технологични – нарушаването на агротехническите изисквания при отглеждане на културите (заплевеленост, неизравненост, полягане на посевите), неизправност и нарушаване на оптималните технологични регулировки на машините (особено на комбайните);
- организационни – неподходяща организация на използване на техниката, недостатъчна квалификация и опит на механизаторите.

Най-големи загуби на зърно се допускат по време на прибиране на реколтата. Те варират в широки граници, но могат да се посочат следните осреднени данни за преобладаващите марки комбайни (80% от наличните): минималните загубите на зърно от СК-4 превишават 5-6%; за СК-5 те са 2.15%, за СК-6 – 2.05%, за Е-516 – 2.2%, за Клас-Доминатор – 2.08%.

Основните фактори, определящи загубите на зърно при прибирането на реколтата, са:

- Състоянието на посевите (тяхното полягане и заплевелеността). В зависимост от влиянието на този фактор загубите на зърно варират в границите 2-12%. В резултат на ограничените агрохимически мероприятия и торене, наложени като практика у нас през последните години, загубите на зърно се движат в посочените горни граници.
- Срокът на прибиране. Преждевременната жътва е свързана с количествени и качествени загуби на зърно, а закъснението води до големи загуби на оронено зърно и до значително влошаване на биологичните и хлебопекарните му качества (вж. табл. 10).
- Техническото състояние на комбайните. Като се има предвид високият относителен дял на амортизираните комбайни (68.7%) в практиката тези загуби са много по-високи от минимално допустимите.

Таблица 10

Влияние на срока на прибиране на пшеницата върху загубите и качеството на зърното

Показатели	Срок на прибиране		
	Преди оптим. агротехн. срок	В оптим. агротехн. срок	След оптим. агротехн. срок
Загуби на зърно (%)	3.5 - 4.5	2.5 - 3.5	3.4 - 5.5
Хектолитрово тегло (кг)	69 - 79	76 - 80	69 - 74
Чистота на бункерното зърно (%)	90 - 94	94 - 97	88 - 95
Зърнени примеси и начупено зърно (%)	1.3 - 3.5	1 - 3.5	1.9 - 4.0
Влажност, %	16.9 - 17.6	12.4 - 15.2	12.0 - 12.3

Източник: Василев, К., М. Василева. Технологични изисквания за ефективно използване на зърнените комбайни. С., СА, 1986.

Изхождайки от състоянието на посевите и равнището на извършените агротехнически мероприятия, може да се направи изводът, че през анализирания период се допускат неоправдано големи загуби на зърно около 20-23% от биологичния добив (вж. табл. 11).

Таблица 11

Загуби на зърно, прибрано при различни условия (%)

Видове загуби	Минимални	При неблагоприятни условия и слаба организация. На жътвата
Преди жътвата (оронване, повредено зърно)	0.5	12.0
По време на жътвата	1.6	8.9
На зърнените площадки (разпиляно зърно)	0.3	0.6
При транспортиране на зърното	0.5	0.7
Всичко	2.9	22.2

3. Състояние на търговията с хлебна пшеница

3.1. Вътрешна търговия

Търсенето на пшеница на вътрешния пазар е формирано от потребностите на производителите от семена, на населението - от брашно, хляб и хлебни изделия, на производителите на животинска продукция - от фураж, както и от нуждите на държавния резерв.

Търсенето от производителите на семена на пшеница зависи, от една страна, от динамиката на засяването с нея площи и от друга, от техните финансови възможности и технологична култура. За анализирания период потребностите от семена варират от 246 до 342 хил. тона (вж. табл. 12).

Търсенето на пшеница от мелничните комбинати за производство на брашно, респ. хляб и хлебни изделия, се формира от броя на населението и неговите доходи, които от своя страна обуславят размера на консумацията на хранителни продукти, в т.ч. и на хляб и хлебни изделия. При очертаващата се тенденция към намаляване на населението в България и понижаване на покупателната способност консумацията на хляб и хлебни изделия също спада. Например от 194.6 кг на човек от населението през 1990 г. консумацията намалява на 136.7 кг. през 2000 г. Ето защо търсенето на хлебно зърно на вътрешния пазар за преработка в брашно за изхранване на населението през 2000 – 2002 г. спада на 1400 т при 1500 т през предходните три години. При рандеман 72% от това количество пшеница се получават съответно 1080 хил. и 1008 хил. т брашно.

Потребностите от пшеница за фураж са в зависимост от броя на животните, от мащабите и структурата на фуражното производство. През 2000 г. спрямо 1997 г. броят на говедата и свинете у нас леко се увеличава, а на овцете и птиците намалява. Разкритата тенденция в изменението на произвежданите комбинирани фуражи е в унисон с тази при броя на животните. Общото влияние на описаните фактори е определило търсенето на пшеница за фураж, което през 1997-2003 г. варира от 820 до 1170 хил. тона. Нарастващите потребности от пшеница за фураж са следствие и от намаленото производство на другите фуражни култури в резултат от относително по-благоприятните цени на пшеницата в сравнение с тези на царевицата. Тенденцията в предлагането на хлебно зърно зависи от размера на производството (вж. табл. 12). Количеството и качеството на

произвежданата пшеница определя и динамиката на складовите запаси (начални и крайни наличности), от една страна, и тази на вноса, от друга.

Таблица 12

Баланс на пшеницата (хил. тона)

Пазарна година	1997/1998	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003
ПРЕДЛАГАНЕ	3785	3762	3520	3510	4216	4316
Начална наличност	131	405	156	147	126	377
Производство	3575	3203	3155	3274	3955	3917
Внос	79	35	7	14	21	22*
Държавен резерв	0	120	202	75	115	-
ПОТРЕБЛЕНИЕ	3048	2736	2827	2847	3839	4166
Семена	308	246	290	342	342	253
Пшеница за брашна	1500	1500	1500	1400	1400	1400
Пшеница за фураж	820	990	900	930	1150	1170
Износ	332	919	545	551	817	1143 ¹
Държавен резерв	420	0	137	175	130	200
КРАЙНИ НАЛИЧНОСТИ	405	107	147	112	377	150

* Данните включват количествата пшеница и преобразуваните в пшеница количества брашно.
Източник: МЗГ, отдел "Маркетинг".

Влияние върху състоянието на вътрешния пазар оказват също вносът и държавният резерв. През последните четири години вносът не влияе съществено върху вътрешния пазар на пшеница и брашна, тъй като вътрешните цени са по-ниски и не предизвикват интерес у вносителите.

Държавният резерв участва на вътрешния пазар и като купувач, когато запълва своя капацитет, и като продавач, т.е. в предлагането на хлябно зърно на пазара при обновяване на своите запаси. Той може да играе ролята и на регулатор на търсенето, предлагането и цената на пшеницата на вътрешния пазар в случаите, когато между тях се появи дисбаланс. През 2002 г. след масовите протести на зърнопроизводителите срещу ниските изкупни цени, правителството направи промяна на Постановление №198/2002 г. По същество това е решение да се извърши интервенция на пазара, като се изкупят 160 хил. т пшеница на цена 160 лв./т без ДДС. Интервенцията се осъществява от новосъздадения за целта фонд "Зърно" към държавния резерв, а средствата за интервениране на зърнения пазар и за създаване на фонда се осигуряват от Държавния бюджет. Стоковият фонд изкупува зърно само от регистрираните производители и изключва участието на търговци и посредници. Известна помощ в изкупуването на интервенционните количества пшеница на фонд "Зърно" ще оказват трите лицензирани борси. Изискванията за регистрация на зърнопроизводителите, като условие да се ползват от интервенционната цена, ще възпрепятстват включването на голяма част от тях, тъй като те представляват само около една трета.

Държавният резерв се намесва на пазара и чрез предлагане. На практика той е имал такава роля по време на зърнената криза в страната през 1995 г. и 2003 – 2004 г., когато, за да се запази стабилното състояние на пазара на зърно, от него бяха освободени 200 хил. т хлябна пшеница и предложени за закупуване чрез стоките борси. Освободените количества

не успяха да предизвикат намаление на цената, но предотвратиха скокообразното ѝ нарастване.

Разликата между предлагането на пшеница и потребностите от нея вътре в страната се реализира на международния пазар главно във вид на зърно и на неголеми количества брашно.

Ежегодно в складовата база на мелничните комбинати, на зърнените фирми, в зърнените бази на кооперациите, в публичните складове и лицензираните зърнохранилища са оставали складови запаси.

Анализът на търсенето и предлагането на хлебна пшеница през изследвания период показва, че вътрешният пазар има трайно равновесие, което е добра предпоставка за обосновано прогнозиране на състоянието му през следващия период.

- **Изкупуване и съхранение**

Реализацията на пшеница у нас се осъществява посредством преки преговори, в резултат от които се сключват договори между производителя и преработвателните предприятия, или чрез посредник, който съхранява зърното, докато се създаде благоприятна конюнктура на пазара, за да го предложи и продаде. За подобряване реализацията на зърното при изкупуването и съхранението му се въведе ползването на т. нар. **складов запис** вместо плащане в брой. Като използват услугата на публичните складове и лицензираните зърнохранилища, производителите не бързат да се освободят от произведеното зърно непосредствено след прибирането му. Така те подобряват позицията, която им дава новата система, и реализират зърното на вътрешния или външния пазар, когато там конюнктурата е най-благоприятна. Това позволява на производителите да кандидатстват за банкови кредити и по този начин те могат да организират работата си за следващата година в оптимални срокове.

Според изискванията на Закона за търговия и съхранение на зърно произведеното в страната количество пшеница трябва да се изкупува само от лицензирани търговци. На практика това са собствениците на публичните складове, чийто брой през 2003 г. е 47 с капацитет 470 хил. тона, и на 128 зърнохранилища с вместимост 1003 хил. т или общо 1.5 млн. тона, като се използва само около половината от техния капацитет.

Земеделските кооперации като основни производители на пшеницата я продават директно на изкупвателните организации. Те реализират продукцията си изолирано една от друга, без необходимата информация за пазарните условия в страната и на международния пазар. В България все още няма изградени пласментни кооперации, каквито съществуват в развитите европейски държави, чрез които се реализират около и над 60% от продукцията.

Пшеница изкупуват също специализирани фирми, мелнични комбинати, фуражни предприятия. Тя се съхранява и в складовете на земеделските кооперации и частни стопани.

Съхранението на по-голямата част от пшеницата при различни от тези в публичните складове условия, особено в складовете на земеделските кооперации и частните стопани, води до понижаване на качеството, похабяване на част от зърното и принуждава производителите да го продават веднага и без оглед на цената.

Отпуснатите субсидия от ДФ "Земеделие" за реколта 2001 г. и 2002 г. за съхранение е по 1.50 лв./т месечно с ДДС за пшеницата в лицензираните зърнохранилища и 2.40 лв./т за съхранението ѝ в публичните складове. Предоставената целева субсидия за реколта 2003 г. е в размер до 1.80 лв./т с ДДС за покриване на разходите за съхранение в публичните складове. Разходите за окачествяване, вкарване и изкарване на зърното от склада са за сметка на земеделските производители. Стимулът е важен, но недостатъчен. Например през 2000 г. със спомената субсидия са подпомогнати производителите при съхранението на 543 668 т зърно, което представлява едва 14.4% от общо произведеното количество. Публичните складове са издали 400 складови записи за съхранение на зърно, срещу които са получени кредити в размер на 7 млн. лв. През 2002 г. и 2003 г. са издадени съответно 1036 и 612 складови записи и са отпуснати кредити за 12 млн. лв.

Това показва, че са налице проблеми, които въпреки субсидирането на съхранението на зърното в складовете от ДФ "Земеделие" възпрепятстват производителите да се възползват от тази привилегия, а именно:

- Финансовата невъзможност на земеделските стопани за заплащане съхранението на зърното в лицензирани складове, дори с оказаната помощ от ДФ "Земеделие". Те предпочитат съхранението да се осъществява на по-ниско равнище, но с по-малки разходи. В много случаи пшеницата се съхранява при недопустимо лоши условия – на площадка, завита с подръчни материали, в стари изоставени постройки, под навеси и т.н.
- Ниският размер на отпусканите кредити на производителите. В САЩ например те представляват 80-90% от действащата борсова цена, докато в България този процент се движи около 60-65% от цената на зърното. Това намалява риска на банките, но до голяма степен обезмисля участието на производителите в системата.
- Липсата на синхрон между търговеца собственик – на публичен склад, влогодателя-земеделски стопанин, собственик на зърно, и банката. Наред с това не е развита в нужната степен и банковата система. Процедурата, по която земеделските производители кандидатстват за кредити, е тромава и поради това дистанцията по отношение на времето между момента на кандидатстване и този на получаване на кредити е толкова голяма, че обезмисля оползотворяването им.

Налага се изводът, че системата на складовите записи за съхранение и реализация на зърното е в своя начален стадий на изграждане. Стимулативните ѝ механизми не са в достатъчен синхрон с интересите на производителите, поради което тя трябва да се усъвършенства.

- **Окачествяване**

Изкупуването и реализацията на вътрешния и международния пазар се предхождат от окачествяване, което се извършва от Националната служба по зърното. Тя разполага с акредитирани лаборатории, намиращи се в областните центрове на по-големите зърнопроизводителни райони.

На практика се окачествява извадка от 18 до 25% от произведената пшеница, при което не може да се установи реалното равнище на качеството на пшеницата, а това влияе върху цената и доходите на производителите.

Стойностите на качествените показатели на пшеницата, включени в изискванията на БДС 602-87 (съдържание на влага, хектолитрова маса, добив на мокър глутен и число на хлебопекарна сила), и тези, които не се изискват от него (суров протеин и число на падане), но пък се отчитат от чуждестранните контрагенти, са в рамките на изискванията на стандарта.

Разкритата тенденция в развитието на качествените показатели (вж. табл. 2) е резултат от потенциалните възможности на използваните сортове, от равнището на производствената технология и степента на спазване на нейните изисквания в процеса на самото производство.

- **Възможности за реализация чрез борсата**

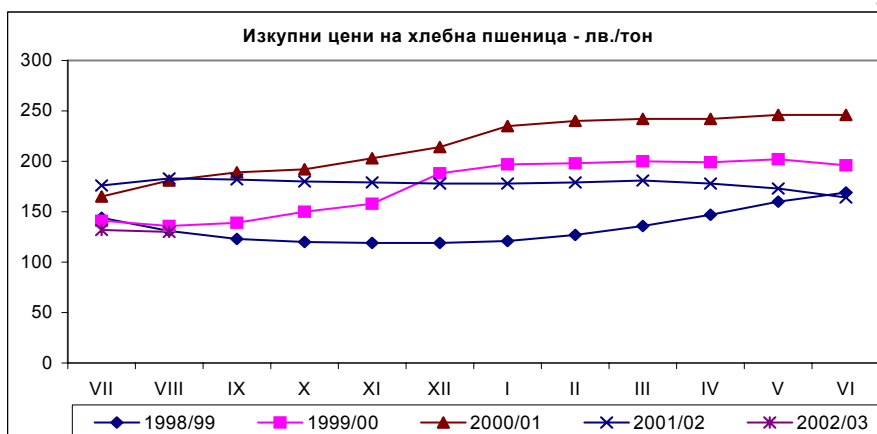
Преходът към цивилизована търговия у нас ще стане чрез изграждане на необходимата пазарна инфраструктура, която включва създаването на организирани стокови пазари, какъвто е борсата.

Макар че търговията с пшеница чрез основните борси е акуратна и е за предпочитане, засега тя представлява само 8.34% (186 сделки за 4127 тона) от цялата дейност на Софийска стокова борса. При това само тази борса има отделни сесии за зърнени продукти. Броят на сделките за пшеница на Пловдивската стокова борса през 2000 г. е 56 за 36 869 т, а на Русенската – 197 за 31 446 тона. Относителният дял на реализираната пшеница чрез трите най-големи борси в страната е 2.30%. Все още практиката на фючърсите не е широко разпространена.

- **Изкупни цени на пшеница**

За разглеждания период най-високи цени са отчетени през стопанската 2000/2001 г. Ниски са стойностите през 1998/1999 г. С изключение на 1998 г. за всички останали години е характерно, че най-ниски цени са регистрирани в началото на изкупуването, непосредствено след прибирането на реколтата. Следва плавно повишение на цените и максимална стойност в периода XII - III месец (вж. фиг.4).

Фигура 4

Източник: "САПИ" ООД

3.2. Външна търговия

- **Търсене на световния пазар**

Определя се от равнището на потребление на пшеница в света, което нараства от 576 млн. метр. тона през 1996/1997 г. на 596 млн. метр. тона през 2001/2002 г., а през 2002/2003 г. – надхвърля 600 млн. метр. т. Увеличеното потребление се дължи на нарастването на броя на населението, на производството и консумацията на месо.

- **Предлагане на световния пазар**

Формира се от производството и натрупаните запаси. Независимо от намаляващото производство – от 589 млн. метр. тона през 1998 г. на 575 млн. метр. тона, през 2001/2002 г., предлагането е значително по-голямо от търсенето поради натрупаните големи запаси през 2001/2002 г. от 736 млн. метр. тона. През 2002/2003 г. преходният запас е намален значително – до 172 млн. метр. т поради повишената консумация и спадналото производство. Това означава, че международният пазар на пшеница не е балансиран. Такава е общата ситуация на пазара в света, но на регионалните и националните пазари положението е различно, което представлява резерв за ориентацията на българските износители.

- **Цени**

Съотношението между количеството на крайните наличности на пшеницата и нейното потребление в света определя динамиката на международните цени. Повишаването на потреблението над производството води до постъпателно намаляване на запасите. Нарастващото равнище на съотношението крайни наличности – потребление води до понижаване на международните цени, и обратно.

Най-голям дял от общия износ на групата житни растения и тестени сладкарски изделия има пшеницата. Той се колебае силно по години – от 332 хил. т през 1997/1998 г. до 919 хил. т през 1998/1999 г. През 2000 г. той спада на 551 хил. тона.

България няма традиционни партньори при експорта на пшеница. Практически експортираните количества се отправят в 19 до 25 страни. И все пак най-чести купувачи на българската пшеница са Мароко, Турция, Македония, Албания, Гърция. Фактически реализираните цени на пшеницата при експорта са почти на равнището на вътрешните ѝ цени на едро. Ако се вземат предвид и разходите за заготовка и транспорт до граничния пункт, т. е. цена FOB, ще последва изводът, че през преобладаващата част от годините износът на пшеница общо за страната е губещ. Изчисляването на възвръщаемостта от износа на пшеница на база себестойност (свързано с редица условия от гледна точка на дефицита на информация), показва известна печалба. Тя обаче е значително по-малка от тази, която се получава при реализацията на един тон пшеница на вътрешния пазар през 1997-2001г.

Нестабилният износ по години, хаотичният избор на търговски партньори, практиката да се продава по-голямото количество пшеница на страни, с които е постигната по-ниска цена, са недостатъци на организацията на износа. Върху равнището на реализираните експортни цени влияе фактът, че външнотърговска дейност могат да извършват всички производители и лицензирани търговци. По време на прехода външнотърговските обединения

се преобразуваха във фирми, а впоследствие и в търговски дружества. Такава дейност могат да извършват и частни предприятия. Българските фирми – износители на международния пазар допуснаха да се конкурират помежду си, вместо с общи усилия да конкурират чуждите участници на този пазар. Това подбива цената на пшеницата и влияе негативно върху търговския имидж на България. Броят на фирмите – износителки на пшеница през 1996-1999 г. варира от 53 до 139.

Таблица 13

Брой на фирмите – износителки и вносителки на зърнени храни (пшеница, ечемик, царевица, ориз)

Износителки				Вносителки			
1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.	1996 г.	1997 г.	1998 г.	1999 г.
71	53	137	139	67	128	103	75

По данни на Министерството на финансите - Агенция "Митници".

Поради това, че износът се извършва не когато на международния пазар има най-добри условия за него, а най-често почти веднага след жътвата направо от площадките, недобре заготвена, не може да се постигне най-благоприятна цена.

Големи проблеми в областта на материално-техническата база и организацията на износа има и на пристанищата. Поради малкия капацитет на складовете там много често до натоварването на корабите пшеницата престоюва на открити площадки, което понижава качеството ѝ. Недостигът на техника за извършване на товарно-разтоварната работа при експорта, както и на кейови места на пристанищата са причина да се плащат неустойки – т. нар. демюрейджи. Те понижават допълнително равнището на експортните цени и имиджа на България като партньор.

Вносът на пшеница и брашно е много малък, с тенденция да намалява още. От 79 хил. т през 1997/1998 г. той спада на 14 хил. т през 2000/2001 г. Вносът на брашното е преизчислен в зърно и е включен в импортното количество на пшеницата. Обикновено се внася висококачествена пшеница за подобряване на хлебопекарните качества. Вносът на брашно е предназначен предимно за снабдяване на създадените след 1989 г. специализирани предприятия за производство на кроасани.

Вносът на пшеница и брашно през 1997-2001 г. се осъществява от около 15 страни, само 3 или 4 от които са ежегодни партньори. Тъй като се внасят само висококачествени пшеница и брашно, равнището на импортните цени е значително по-високо от това на експортните. Разликата в качеството на импортните и експортните пшеница и брашно (в много от случаите се изнася фуражна пшеница) не дава основание да се направи изводът, че през изследвания период външнотърговската дейност с този продукт е губеща. Разликата между импортната и експортната цена на пшеницата през 1997 г. е 104.2 лв./т, през 1998 г. – 46.1 лв./т, през 1999 г. – 240 лв./т и през 2000 г. – 220 лв./т в полза на импортната (вж. табл. 14). В случая е необходимо да се уточни, че поради липса на конкретна информация за реализираните експортна и импортна цена през 1999 и 2000 г. за пшеницата е използвана тази за групата житни растения, тестени и сладкарски изделия.

Таблица 14

Равнище на реализираните цени при износ и внос на пшеница през 1997 - 2000 г.

Експортни цени				Импортни цени			
1997 г.	1998 г.	1999* г.	2000* г.	1997 г.	1998 г.	1999* г.	2000* г.
183.43	140.58	150.00	210.00	287.63	186.99	390.00	430.00

* Цените са общо за групата житни растения. Взети са тези цени поради липса на конкретни за пшеницата. Пшеницата заема основно място в групата житни растения, поради което цената е представителна за нея.

По данни на отдел "Външна търговия" на НСИ за 1997 - 1998 г. и МЗГ за 1999 - 2000г.

Разкритата негативна тенденция при вноса на пшеница и брашно се обуславя от една страна от по-ниското равнище на вътрешните цени, които не привличат интереса на вносителите, а от друга от намаляване на потреблението на вносните продукти и дохода на вносителите.

Голяма част от изложените проблеми при осъществяването на износа се отнасят и за вноса.

Ролята на вноса от гледна точка на поддържане на конкуренцията на вътрешния пазар като фактор за издигане качеството на произвежданата пшеница, е положителна. Фактор, влияещ върху външнотърговската дейност с пшеницата, е и политиката на държавата.

От изследването на външната търговия с пшеница могат да се направят следните изводи:

- Вносът на пшеница не застрашава българското производство, тъй като е в малки количества и равнището на вътрешните цени не привлича вносителите.
- Вносът подобрява съотношението между търсенето и предлагането главно на висококачествена пшеница.
- При сегашното състояние на производството и на организацията на външнотърговската дейност България няма печалба от износа на пшеница.
- Между износителите съществува конкуренция, която би трябвало да се подобри в посока към обединяване на усилията за конкуриране на други външни участници в международната търговия.
- Необходимо е положителното външнотърговско салдо от търговията с пшеница да се развива.
- Нужно е рязко подобряване на инфраструктурата и организацията на износа на пристанищата.

4. Аграрната политика на България и въздействието ѝ върху производството на зърно

Провежданата аграрна политика след 1997 г. по отношение на пшеницата може да бъде условно разделена на два периода: постепенен преход от силно рестриктивна към либерална политика (1997-1998 г.) и пълна либерализация след 1999 г.

- **Период на либерализация**

Основните характеристики на аграрната политика по отношение на пшеницата в началото на периода 1997-1998 г. са:

- държавно регулиране и контрол върху цените на пшеницата, брашното и хляба и върху печалбата по цялата верига (Правилник за прилагане на Закона за цените, чл. 10 и 11, и Приложение А);
- Минимални изкупни цени за пшеницата по групи (Правилник за прилагане на Закона за цените, чл. 8 и Приложение N 12);
- Силно рестриктивен външнотърговски режим (забрана за износ и безмитен внос на пшеницата).

От началото на юли 1997 г.³ пределните цени за брашното и хляба се заменят с договорни, а системата на минималните изкупни цени за пшеницата се запазва. Системата на договорните цени се запазва до средата на 1998 г.,⁴ когато е отменена. Системата на минималните изкупни цени се запазва до края на анализирания период, въпреки че последните обявени минимални цени са за реколта 1997 г.

Съгласно Закона за защита на земеделските производители от 1995 г. за 8 основни земеделски продукта (вкл. пшеница) се въвеждат защитни изкупни цени, както и прогнозни цени за основните земеделски продукти, определени от Министерския съвет по предложение на министъра на земеделието и хранителната промишленост. Определят се и правилата, при които земеделските производители могат да сключват договори с ДФ "Земеделие" за изкупуване на продукцията по защитна цена, както и условията за интервениране на пазара. Нито един от тези механизми не беше приложен на практика⁵ до отмяната на Закона за защита на земеделските производители от новия Закон за подпомагане на земеделските производители⁶, в който ценовите механизми не са включени.

В началото на 1997 г. външнотърговският режим е силно рестриктивен по отношение на износа: режим на регистрация за пшеница и брашно от житни растения при внос и износ, разрешителен режим при износ на пшеница за посев до първо размножение, забрана за износ на пшеница и брашна от житни растения и безмитен внос на пшеница при квота 600 хил. т. (в т. ч. 450 хил. т. хлебна пшеница). През май 1997 г. целевият износ на хлебна пшеница срещу внос на зърнокомбайни⁷ е освободен от митни сборове.

От 01.07.1997 г. започва постепенно либерализиране на външнотърговския режим за пшеница:⁸ забраната за износа ѝ се заменя с експортна такса в размер на 15% от котировките на международните борси, а за брашна от житни растения и трици и други видове отпадъци от смилане или друг вид обработка на зърно тя е установена на 30 USD/TNE; режимът на регистрация за пшеница семена за посев до първо размножение се отменя и

³ ПМС 269, 19.06.1997.

⁴ ПМС 187, 13.08.1998.

⁵ Защитна изкупна цена беше утвърдена само за захарното цвекло реколта 1996 г., но дори тя не беше използвана в практиката.

⁶ Публикуван на 22.05.1998 г.

⁷ ПМС 207, 10.05.1997.

⁸ ПМС 270, 23.06.1997.

се премахва квотата за безмитен внос на пшеница, като вносът на пшеница се освобождава временно от мито. През октомври същата година експортната такса за пшеница е намалена на 10%, за брашна от житни растения на 15 USD/TNE, а за трици – на 10 USD/TNE. Въведена е и квота за безмитен внос на брашно от пшеница в размер на 3 хил. т.

Либерализацията на търговията с пшеница продължава и от началото на 1998 г. износът и вносът на пшеница и брашно се осъществяват само при режим на регистрация, като разрешителният режим се запазва само за семената до първо размножение.

- **Период на пълна либерализация след 1999 г.**

От началото на 1999 г. цените на зърното и производните продукти, както и търговията с тях са напълно либерализирани. Юридически се запазва само системата на минималните изкупни цени за пшеницата, която също беше отменена със Закона за защита на потребителите и правилата за търговия през април 1999 г. От средата на 1999 г.⁹ е отменена и допълнителната импортна такса, въведена през 1996 г.¹⁰ С цел уеднаквяване на митническата тарифа на Република България с тази на ЕС през 1999 и през 2000 г. се въвеждат нови митнически тарифи, като ставката общо мито за пшеница е намалена от 25 на 18% при твърдата пшеница и остава на равнището от 25% при мека пшеница и пшенични брашна.

С цел стимулиране на зърнопроизводство и стабилизиране на зърнения пазар в страната и създаване на запаси от зърно за преодоляване на затрудненията в снабдяването през 1999 г. беше приет Закон за съхранение и търговия със зърно. Той урежда правилата за съхранението и търговията със зърно и в частност пшеница и въвежда системата за търговия със складови записи за влог на зърно. Контролът върху спазване на условията за лицензиране на публичните складове и зърнохранилища, както и регистрираните търговци за спазване на декларирани задължения се осъществява от Националната служба по зърното. Законът спомага за нормализиране на пазара със зърно и позволява на земеделските производители да отложат неговата продажба, изчаквайки по-изгодни пазарни условия.

- **Политика на подкрепа на производителите на пшеница**

През целия изследван период политиката на подкрепа на земеделските производители се осъществява от ДФ "Земеделие". По своята същност използваните механизми са за непряка подкрепа, и по-конкретно за намаляване на разходите за производство чрез осигуряване на преференциални кредити за производителите на пшеница.

През 1997 г. преференциалната кредитна линия включва субсидиране на 50% от действащия основен лихвен процент по предоставените от търговските банки кредити за закупуване на семена, торове, препарати и за осъществяване на мероприятията по обработка на посева. Кредитите са отпуснати на производители, сключили договор с ДФ "Земеделие" за продажба на 100 кг/дка (70 кг/дка за планинските райони) на определени от министъра на земеделието и хранителната промишленост търговци на

---

⁹ ПМС 182, 12.08.1998.

¹⁰ ПМС 118, 1996.

пшеница. Договореното по тази кредитна линия количество възлиза на 108 хил. т пшеница. През същата година освен кредитните субсидии са сключени и фючърсни договори за продажба на 76 хил. т пшеница по цена определена от ДФ "Земеделие", при изплащане на договорирания количество на три транша.

През 1998 г. освен използваните през предходната година механизми за подкрепа е въведена и програма за подкрепа на производителите чрез субсидиране на съхранението на хлебна пшеница до края на годината, като субсидията възлиза на 2000 лв./т. По преференциалната кредитна линия за производство на хлебна пшеница са сключени договори и са засети 271 хил. дка, а изкупеното количество пшеница по фючърсните контракти е 56 хил. тона.

През 1999 г. основният механизъм за подкрепа на земеделските производители остава преференциалното кредитиране. Използвани са преференциални кредитни линии за производството на пшеница за хляб и семепроизводство, стоков кредит (семена) за производство на пшеница за хляб, както и за закупуване на торове. По линията за финансово подпомагане на производителите на фючърсна основа са сключени договори за изкупуване на зелено на 75 хил. т пшеница.

През 2000 г. основен елемент на подкрепата остават кредитните субсидии. Използвани са кредитни линии за преференциално кредитиране на производителите на пшеница за хляб, реколта 2000 г., стоков кредит семена за посев на пшеница и семепроизводство реколта 2000 г., стоков кредит изкуствени торове за производство на пшеница. Въведен е отново и механизмът за подкрепа чрез субсидиране на съхранението на пшеница за хляб. Използваните механизми за подкрепа на производителите за реколта 2001 г. остават практически същите.

През 2002 г. подпомагането на производителите се осъществява по следните целеви финансови линии (кредит и субсидия): за закупуване на изкуствен тор, семена за посев, препарати за растителна защита, дизелово гориво и съхранение на пшеницата.

Политиката на ДФ "Земеделие" за подпомагане на производителите на пшеница реколта 2003 г. е насочена към увеличаване на субсидиите за сметка на намаляване на кредитирането. За пръв път се предоставя възможност за субсидиране на експортноориентираните зърнопроизводители.

Прилаганите механизми за подкрепа чрез програмите на ДФ "Земеделие" са насочени към осигуряване на оборотни средства за производителите на пшеница, макар че по данните за сключените договори може да се направи заключението, че подкрепата обхваща между 10 и 15% от засетите площи с пшеница, т. е. релативно малка част от цялото производство на пшеница.

Макар, че периодът от приемането на Закона за съхранение и търговия със зърно е относително кратък, данните на Националната инспекция по зърното показват, че използването на публичните складове и системата на складовите записи се увеличава (макар и засега в рамките на субсидията за съхраняване на пшеница). Като се имат предвид предимствата, които законът дава и позитивния опит от двете години на неговото приложение през

следващите години може да се очаква разширяване използването на системата на складовите запаси.

Ограничените средства, с които разполага ДФ "Земеделие", и относително ниският дял на произведената продукция с подкрепа на досега използваните механизми, както и създадените със Закона за съхранение и търговия със зърно условия за краткосрочно кредитиране на производството, въпроса за промяна на използваните елементи на подкрепа в полза на механизмите за директна подкрепа и за регулиране на пазарните цени с оглед преодоляването на значителните сезонни колебания в тях.

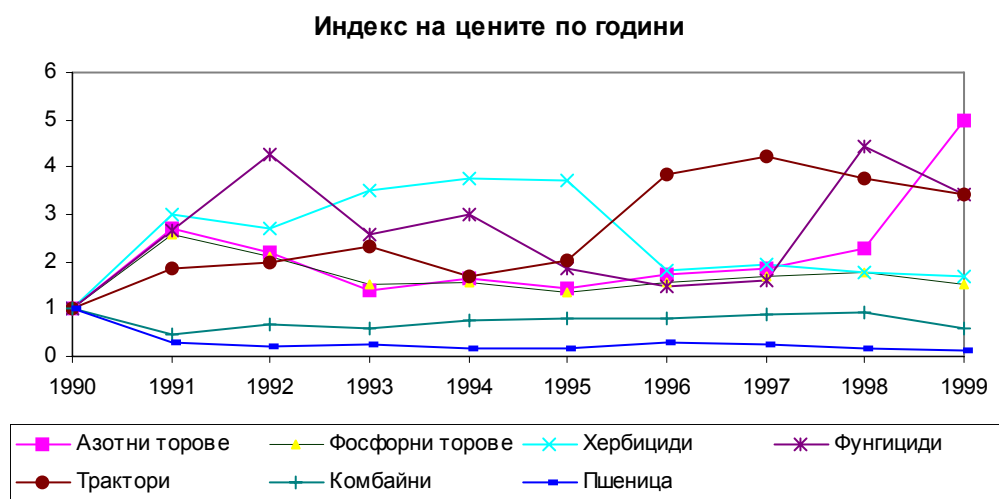
5. Икономически проблеми

Причините за очертаните проблеми при производството и търговията на пшеница у нас са главно икономически – провежданата държавна политика и макроикономическите условия в страната. Това води до ограничаване на финансовите възможности на земеделските производители и ги принуждава да произвеждат на принципа "ниски разходи-ниски доходи", което се отразява в намаляване на добивите и влошаване качеството на произвежданото зърно.

Основните икономически проблеми са следните:

Неблагоприятно съотношение между цените на вложените ресурси и изкупните цени на пшеницата. Либерализацията на цените през 1991 г. води до значително повишаване на цените на ресурсите, вложени в производството, докато до август 1998 г. цената на пшеницата е ограничавана (чрез минимални, прогнозни, пределни цени). Индексът на цените на торовете, препаратите и техниката отбелязва значително по-висок ръст от изкупната цена на пшеницата (вж. фиг. 5).

Фигура 5

Това доведе до значително увеличаване на производствените разходи при задържане нарастването на доходите от реализацията на продукцията. Все по-широко отварящата се ножица на цените на влаганите ресурси и на пшеницата силно ощетява земеделските производители. Те са поставени пред финансова невъзможност за осъществяване на нормално възпроизводство.

След 1998г. вследствие от стабилизирането на икономическите условия и премахването на всички ценови и търговски ограничения производителите са в по-благоприятно положение, но без да се решават всички проблеми. Тенденцията към нарастване на цените през последните три стопански години показва, че и в условията на либерален пазар без държавна намеса производителите могат да получават по-добри изкупни цени. Стартовата цена от 141 лв./т през юли 1999 г. за следващите години се повишава на 144 лв./т през 2000 г. и 165 лв./т през 2001 г. Ниската начална цена от 132 лв./т през 2002 г. се дължи на голямото предлагане на пшеница, при това с ниско качество.

По-високите изкупни цени са в резултат от:

- по-големите средни производствени разходи за страната;
- увеличаване лицензиран складов капацитет на публичните складове и зърнохранилища, който дава възможност за надеждно съхранение на зърното в изчакване на по-добри цени.

Земеделските производители все още не разполагат с достатъчно средства за закупуването на необходимите количества торове, препарати и техника. В потвърждение на казаното е запазването и след 1998 г. на равнището на добивите от предходните години и влошаването на качеството на зърното.

Недостиг на необходимите оборотни средства за извършване на агротехническите мероприятия. Липсата на финансови средства принуждава земеделските производители да продават зърното си по сезонно ниските цени в първите месеци след прибирането му, за да си осигурят средства за есенната сеитба и обслужване на взетите кредити. Въвеждането на системата на складовите записи подобрява ликвидността в сектора на зърнопроизводството в интерес на всички участници, но без да решава проблемите.

Средствата, отпускани по ДФ "Земеделие" целево за семена, торове, препарати и т.н., са много ограничени и недостатъчни за подпомагане на земеделските производители.

Ниска доходност от производството на пшеница. Доходността на зърнопроизводителите зависи от равнището на производствените разходи за културата и цената на реализация.

Таблица 15

Динамика на икономическите показатели

Показатели	Реколта 1997/1998	Реколта 1998/1999	Реколта 1999/2000	Реколта 2000/2001	Реколта 2001/2002
Общи разходи (лв./дка)	35-40	35-40	30-60	39-67	38-65
Средна себестойност (лв./т)	130-135	120-130	125-140	160-170	141,1
Средна изкупна цена (лв./т)	166	148	195	211	162

По данни на САПИ.

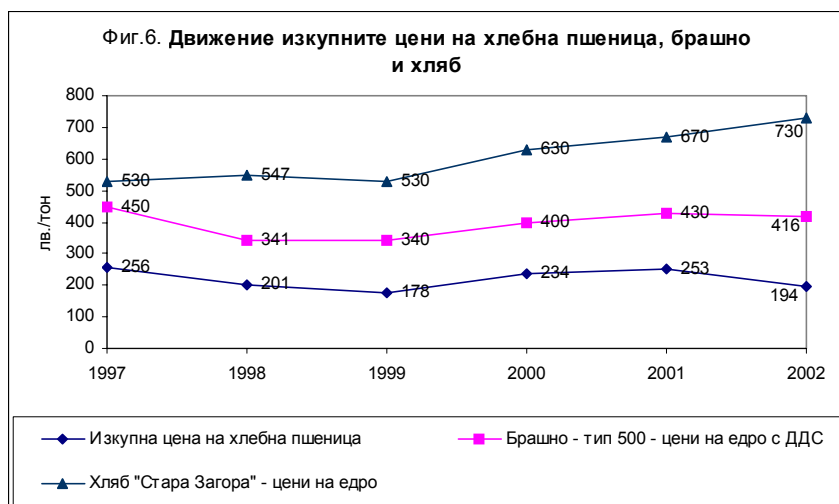

При очерталата се тенденция към увеличаване на производствените разходи и при неспазване на технологичните изисквания ефективността на разходите се понижава, средните добиви се задържат и дори намаляват, а себестойността на продукцията се увеличава.

При действащите равнища на изкупните цени на пшеницата и при нарастващата себестойност на производството се запазва ниската доходност от производството на пшеница. Като се има предвид сезонното колебание на цените на пшеницата, фактическата норма на рентабилност е почти нулева в началото на изкупната кампания и достига до около 20% през зимните месеци, но това е свързано с допълнителни разходи по съхранението на продукцията, добро познаване на пазара и т.н.

Изземване на доходите на земеделските производители по веригата зърно-брашно-хляб. В началото на анализирания период в резултат от контрола върху вътрешните цени и рестриктивния външнотърговски режим цените на пшеницата са значително по-ниски от международните, но ценовата трансформация се подобрява и към края на периода те са близки до паритетните цени. Маркетинг марджините на цените зърно-брашно от 55-60% в началото на периода намаляват до 50% през 1998 и 1999 г., а през 2000-2001 г. се наблюдава отново известно увеличение до 54-55%. Както цените на пшеницата, така и маркетинг марджинът зърно-брашно показват ясно изразени сезонни колебания с обратна динамика. Цените на брашното са значително по-стабилни през цялата година, макар че и при тях се наблюдават известни, макар и значително по-слаби колебания. Цените на дребно на хляба са релативно стабилни и практически не се наблюдават сезонни колебания.

Очевидно по пътя на реализацията на пшеницата по продоволствената верига зърно-брашно-хляб има резерви за намаляване на разликата в съотношението на цените на горните два продукта (вж. фиг. 6).

Според споразумението през 2000 г. между отделните браншови съюзи за равнопоставено съотношение между изкупната цена на пшеницата и цената на дребно на брашното то трябва да бъде 1:2, но фактически е 1:3. Това показва, че преразпределението на дохода по веригата зърно-брашно е в полза на мелничните предприятия. Този извод дава основание да се констатира необходимостта от действия на съответните институции за корекция на несправедливото преразпределение на доходите от производството и преработката на пшеница.

Слаба инвестиционна активност. Главни причини за финансовата невъзможност на земеделските производители за обновяване на техниката са недостатъци в данъчната и амортизационната политика, ниската доходност и ограничените кредитни ресурси.

Банките смятат кредитирането на земеделието за рисковано и трудно предоставят кредити на земеделски производители. Реално основната възможност за отпускането на инвестиционни кредити е от ДФ "Земеделие", а в последните години и по програма САПАРД. От ДФ "Земеделие" за закупуване на техника през 1988 г. са отпуснати 6.8 млн. лв., 1999 г. – 6.3 млн. лв., през 2000 г. – 16.2 млн. лв. и 2001 г. – 9.5 млн. лв., а по програма САПАРД до 30.9.2001 г. са усвоени 17 млн. лв. Увеличените размери на отпуснатите кредити след 2000 г. са в резултат от провежданата политика за разчупване на схемите за рефинансиране на търговските банки чрез съвместно финансиране и поделение на риска между МНЗ чрез ДФ "Земеделие", фирмите - производители и вносители на земеделска техника и търговските банки. Тези средства са крайно недостатъчни, като се има предвид техническото състояние на земеделското производство.

Извършеният анализ на състоянието на производството и търговията на пшеница дава основание да се направят следните обобщаващи изводи и заключения:

1. Агротехнологичният потенциал като агрономическа основа за отглеждане на пшеница е достатъчен и сравнително висок за достигнатия размер на засетите площи в страната. Този потенциал е в добри агроикономически граници за рентабилно производство на хлебна пшеница при спазване на агротехническите изисквания.
2. Колебанията във величината на агроклиматичните показатели през вегетационния период на пшеницата нарушават нейното развитие през отделните фенологични фази, което се отразява върху добива и качеството на хлебното зърно.
3. Производствените структури на земеделските култури в отделните стопански единици не са адекватни на съответното равнище на агроекологичния потенциал. Броят на отглежданите култури е ограничен, поради което не се спазват изискванията на сеитбообръщението. Пшеницата често се отглежда като монокултура, което задържа увеличаването на средните добиви.
4. Стоковостта на производството не е достатъчно висока – голяма част от произведеното зърно е за собствено потребление и за изхранване на животните, друга част отива под формата на натурална рента и др. Икономическото стимулиране на

производството в бъдеще трябва да става на базата на стоковата продукция.

5. Производството е стабилизирано на сравнително ниско равнище. Производството на пшеница се характеризира с ниски добиви и влошаване на качествените показатели на зърното. Основни причини за тези негативни тенденции са:
  - технологични – използването на некачествен посевен материал, неспазване на правилен сеитбооборот, недостатъчно и едностранно торене, неефективна растителна защита;
  - технически – ниска техническа осигуреност на производството, влошена възрастова структура на тракторите и комбайните, което води до неспазване на агротехническите срокове и големи загуби на зърно.
6. Производството на пшеница е съсредоточено в малко на брой едри земеделски стопанства.
7. Производителите са изправени пред сериозни финансови, ресурсни и пазарни проблеми, породени от неблагоприятното съотношение между цените на влаганите ресурси и изкупните цени на пшеницата, ниската доходност на производството, недостига на оборотни средства за извършване на агротехническите мероприятия.
8. Техническото обновяване на производството е недостатъчно и не отговаря на съвременните изисквания, поради липсата на собствени финансови средства и ограничените ресурси за отпускане на инвестиционни кредити.
9. Състоянието на вътрешния пазар с пшеница през изследвания период се характеризира с равновесие между търсене и предлагане.
10. Стимулите за ползване системата на складовите записи за изкупуване и съхранение на пшеницата не са в достатъчен синхрон с интересите на производителите.
11. Пшеницата се изкупува от специализирани фирми, мелнични комбинати, фуражни предприятия и нелицензирани търговци. Засега използването на публичните складове и системата на складовите записи, макар да се увеличава, остава в рамките на субсидията за съхраняване на зърно.
12. Международният пазар на пшеница не е балансиран. На фона на общата ситуация на пазара на пшеница в света а на регионалните и националните пазари е различна, което представлява резерв за ориентацията на българските износители.
13. България отправя своите експортни количества пшеница в 19 до 25 страни, но само няколко от тях се очертават като нейни традиционни търговски партньори. Същият извод важи и за вноса.
14. При сегашното състояние на производството и организацията на външнотърговската дейност с пшеница България не реализира печалба от нейния износ. Пазарната инфраструктура въобще (в

- т.ч. и на пристанищата) сега не благоприятства възвръщаемостта от износа на пшеница.
15. Поведението на българските износители на международния пазар трябва да се коригира в посока към конкуренция изключително с чуждестранни фирми, а не и помежду им.
  16. Политиката на държавата по отношение на пшеницата условно може да се раздели на два периода:
    - постепенен преход от силно рестриктивна политика към либерална политика (1997-1998 г.). Прилаганите механизми са: преход от пределни към договорни цени за брашното; режим на забрана и режим на регистрация за износ на пшеница и брашно, експортна такса в размер на 10-15% от котировките на международните борси, разрешителен режим за износ;
    - пълна либерализация след 1999 г. на цените и търговията с пшеница и производни продукти. През този период започва процес на уеднаквяване на митническата тарифа на Р България с тази на ЕС. Приема се Закон за съхранение и търговия със зърното и се въвежда системата на складовите записи.
  17. Въпреки че ДФ "Земеделие" оказва нарастваща по години подкрепа на земеделските производители, тя все още обхваща относително малка част (10-15%) от засетите площи, респ. произведеното количество зърно. Подкрепата е недириктна и се изразява в осигуряване на оборотни средства (семена, торове, препарати, за почвообработки и др.).
  18. За постигането на устойчиво развитие по цялата продоволствена верига зърно-брашно-хляб е необходимо:
    - осигуряване на подходящи производствени условия;
    - съответни механизми за въздействие.
  19. Увеличаването на производството и подобряването на качеството на зърно може да се постигне с преминаване от екстензивно към интензивно производство, по-ефективно използване на агроекологичния потенциал и получаване на по-високи добиви чрез:
    - използване само на семена от подходящи сортове с високи качествени показатели, за което е необходимо да се извършва сортоизпитване, сортоподържане и семепроизводство;
    - спазване на сеитбооборот на 60% от площите, чрез което се осигурява и поддържа екологичното равновесие, запазва се почвеното плодородие, намалява се разходът за торене;
    - осигуряване на висок агрофон чрез торене и растителна защита;
    - повишаване на техническата осигуреност и обновяване на техниката.
  20. Механизмите за въздействие върху производството и търговията със зърно трябва да се разглеждат в два аспекта: до

присъединяването на България към ЕС (до 2006 г. вкл.) и в периода на присъединяване. Във връзка с това е необходимо в предприсъединителния период мерките за въздействие върху производството да бъдат в две основни направления: директно насочени към стимулиране на производството и отговарящи на мерките в Общата аграрна политика (ОАП) на ЕС с цел тяхната апробация. След присъединяването на България ще се прилагат механизмите на ОАП, като се използват възможностите, осигурени за транзитния период за новите членове на Съюза.

През предприсъединителния период мерките за подкрепа на производителите на пшеница трябва да бъдат насочени към разширяване на производството, за да се осигури по-добра база (референтни площи и добиви), на основата на която ще се определят плащанията на единица площ в присъединителния период. За целта е необходимо успоредно с досега прилаганите механизми на подкрепа да се засили използването на директните плащания за подкрепа на доходите на производителите. От законодателна гледна точка съществуващият Закон за подпомагане на земеделските производители предоставя такава възможност. Неотребно е обаче да се подобри качеството на събираната информация за обема на производството, с което ще се осигури по-надеждна база за определянето на размера на субсидиите на декар в периода на присъединяване.

По отношение на механизмите за регулиране на пазара, е нужно да се усъвършенства законодателството (Законът за съхранение и търговия със зърно, Наредбата за търговете, ПМС 317 за изменение на Постановление 198 на МС/2002 за създаване на стоков фонд пшеница и интервениране на зърнения пазар) и да продължи прилагането им за регулиране на пазара на пшеница. Усъвършенстването на нормативната уредба трябва да бъде свързано с определяне на: интервенционни цени, на правила и срокове на интервенцията (вкл. условията, на които трябва да отговаря продукцията), на интервенционни центрове, както и процедури за продажба на интервенционните запаси.

Доколкото прилаганите в страната стандарти за качество се различават от тези в ЕС (Регламенти 824/2000 и 2731/1975), е наложително да се ускори процесът на тяхната хармонизация.

Външнотърговският режим по отношение на пшеницата трябва да включва следните елементи: лицензионен режим за внос и износ на пшеница и преработени продукти, система от депозити за издаването на лицензи, вносни мита и експортни субсидии. Макар че към момента лицензионният режим при внос/износ не се прилага, то с оглед на изискванията на ОАП той трябва да се въведе отново. Този режим позволява да се контролират и внасяните, и изнасяни количества, както и спазването на приетите договорености със СТО за осигуряване на пазарен достъп (за минимално количество по вноса). Неотребно е лицензионният режим да се въведе със съответно законодателство, регламентиращо процедурите за получаване на лиценз, сроковете за осъществяването им, правата за прехвърляне на лиценза, както и условията за въвеждане на защитни мерки, вкл. спиране издаването на лицензи.

По-широко трябва да се използва системата на експортните субсидии, обвързана със състоянието на вътрешните цени, и да се въведат интервенционни механизми за регулиране на вътрешния пазар и стимулиране на износа при вътрешни цени, по-високи от международните.

При определянето на механизмите за подкрепа на производителите **в периода след присъединяването** трябва да се имат предвид измененията на ОАП на ЕС (Регламент 2237/2003). Те са свързани с въвеждането на единни плащания на единица площ, като продуктово специфичните плащания могат да се запазят до 25% за мека пшеница или до 40% за твърда пшеница. Продуктово специфични могат да останат за период от 10 години и плащанията от националния бюджет до размера на пълните директни плащания за производителите от ЕС. Измененията в организацията на вътрешния пазар на зърно (Регламент 1784/2003) се свързват главно с намаляване влиянието на гарантираните цени, които се фиксират на ниско равнище (101.31евро/т), като се определя месечно изменение съгласно Приложение II на посочения регламент. Интервенциите на вътрешния пазар се запазват, като се определят периоди, конкретни за всяка страна, в които те могат да се провеждат. Режимът на търговията с трети страни (Регламент 1784/2003) практически се запазва, като се намаляват равнищата на митническа защита.

В периода след присъединяването едновременно със задължителното прилагане на посочените механизми на ОАП на ЕС е необходимо да се използват възможностите, осигурени за присъединяващите се страни, националните средства за подкрепа за продуктово специфична директна подкрепа на производителите на пшеница. Това, от една страна, ще осигури по-равностойни условия при реализирането на пшеница както на вътрешния пазар, така и на трети пазари, а от друга, по-високи доходи за производителите, което ще доведе и до стабилизацията на производството на пшеница.